

Mentální mapy žáků: lokální identita a hodnocení místního regionu

Využití mentálních map v geografickém vzdělávání již bylo na stránkách Geografických rozhledů prezentováno několikrát. Cílem tohoto článku je představit mentální mapy jako univerzální nástroj využitelný při výuce místního regionu, při hodnocení území a pro znázornění regionální identity žáků. Výhodou mentálních map je kromě jejich snadné aplikovatelnosti také rozvoj široké škály dovedností a propojení s celou řadou forem a metod výuky.

Mentální mapy ve výuce zeměpisu

Jak dokazuje řada článků v Geografických rozhledech, otázky využití mentálních map v geografickém vzdělávání nejsou pro čtenáře tohoto časopisu zdaleka nové. V tomto příspěvku by autoři rádi navázali na publikované studie a články a zaměřili se na aplikaci mentálních map při poznávání místního regionu a především při diskuzi o lokální identitě a kvalitě života v obci.

Empirické šetření realizované mezi učiteli zeměpisu v Německu odhalilo, že více než polovina oslovených učitelů mentální mapy ve výuce využívá a považuje je za dobrý nástroj k podpoře kreativního myšlení a ke zvyšování vizuálních a mapových kompetencí žáků. Učitelé mají navíc dobrou zkušenost se zvýšením zájmu o osvojované učivo, je-li jako nástroje využito právě mentálních map (Horn a Schweizer, 2013).

Spektrum využití mentálních map se však podle uvedeného šetření omezuje na: (1) *prověřování znalostí* (zejména lokalizace objektů, v tematických mapách i jejich kategorizace), ať už ve fázi jejich evoluce, tak po jejich upevnění (Bláha a Pastuchová-Nováková, 2013; Bláha a Meyer, 2016), dále pak na (2) *prostorovou orientaci* (např. zachycení průběhu cesty na závěr exkurze) a (3) *další elementární úlohy s mapou*. Relativně časté jsou i (4) *úlohy typu „cesta do školy“* (viz Ouředníček, 2002; Thierier, 2013) nebo (5) *kresba města/vesnice/regionu* (Kühnlová, 2007; Ouředníček, 2002; Horn a Schweitzer, 2013). Zde se uplatňují tzv. komparativní mentální mapy (Siwek, 2011). Příklad rozvíjených klíčových kompetencí a průběhu vyučování s mentálními mapami podle Thieriera (2011; 2013) je k dispozici v Materiálech na webu Geografických rozhledů.

Pokud jsou tyto činnosti vhodně propojeny se čtením a interpretací různých map, jsou i díky tomu podporovány různé druhy dovedností: (1) orientační dovednosti a vnímání prostoru žáky (Ouředníček, 2002), vizuální dovednosti a dovednost pozorovat svět v prostorových souvislostech (Kühnlová, 2007; Řezníčková, 1998) a v neposlední řadě i mapové dovednosti (Hanus a Fikarová, 2015; Hanus a Oubrechtová, 2015; Bláha a Hátle, 2014). Jak ovšem ukázaly reakce některých učitelů a členů komisí na úlohy Zeměpisné olympiády, bývají někdy činnosti spojené s kresbou map vnímány spíše jako součást výtvarné výchovy, a nikoli geografie (Kučerová, 2016).

V menší míře je mentálních map využíváno k záznamu názorů žáků (preferenční mentální mapy), tedy k obrazu jejich prostorových preferencí (Řezníčková, 1998). Základním problémem ale je, že mentální mapy často slouží spíše k „pouhému“ zachycení stavu myšlenek žáků (znalostí, názorů ap.), nikoli jako prostředek k rozpoutání diskuze, ve funkci mapového podkladu pro školní projekt ap. Zcela mizivé množství aplikací pracuje s různými rolemi mentálních map (bližší obr. 1). Jak uvádí Thierier (2013), lze mentální mapy využít jak k motivaci žáků, při otevírání nové problematiky, k rozvíjení induktivní metody, tak k transferu poznatků. Právě téma lokální identity a obecně výuka místního regionu nabízejí pestré pole využití mentálních map ve výuce, navíc s podporou aktivního učení.

Obr. 1: Role mentální mapy na vstupu a výstupu aktivity. Zdroj: autoři

Územní identita a hodnocení prostředí

V dnešní globalizované době, jejímž trendem je vznik tzv. světového společenství, vyvstávají často otázky typu „kam patřím?“, „kdo jsme?“. Potřeba někam patřit je ostatně v člověku zakořeněná od pradávna a řadí se mezi základní lidské potřeby. V tomto kontextu je zcela zásadní koncept regionální, resp. lokální identity (RI), popsany mj. Paasim (1986), v českém prostředí pak mj. Chromým (2003), v rámci něhož se jedinec identifikuje s určitým územím/místem. Venčálek (1998, s. 80) chápe prostorovou identitu jako „nezaměnitelnost, jednotu a shodnost a především pak harmonii v chování souboru obyvatel daného území v konkrétním čase“. To predikuje jistý kolektivní rozměr RI, která má komplexní povahu, neboť na ni mají vliv jak prvky přírodní (krajina, životní prostředí ad.), tak společenské (jazyk, zvyky, osobnosti, symboly ad.).

Vzdělávací proces hraje při budování RI nemalou roli (viz Šifta, 2014). Je nutné si uvědomit, že školy dostaly se zavedením rámcového vzdělávacího programu v roce 2004 možnost přizpůsobit výuku specifickým podmínkám regionu prostřednictvím školního vzdělávacího programu. Otevírá se zde i možnost

pro formulování mezipředmětových oblastí, s nimiž se setkáváme každodenně, ale v rámci školního vzdělávání se řeší stále zřídka. Takovou oblastí je také RI. Rodiče často nemají čas řešit s dítětem tuto problematiku, navíc dochází k úpadku zájmových kroužků s regionální tematikou (např. rybářství, myslivost, ochrana životního prostředí). Proto se toto téma ve výuce jeví jako zcela klíčové. Významným katalyzátorem budování RI ve školním prostředí může být spolupráce školy s obecním úřadem, místními muzei ap.

Téma RI v tomto pojetí také koresponduje s myšlenkou výuky zeměpisu zaměřené na region, v němž žáci žijí, tj. učit se globálně myslet a lokálně jednat (Kühnlová a Kühnl, 1997). Cílem takové výuky je hlubší poznávání místního regionu a obce, budování vztahu k prostředí.

Mentální mapy se díky svému prostorovému charakteru stávají velmi vhodným nástrojem pro záznam RI, kdy lze vymezovat hranice regionu, v němž žijeme (Semian, 2012). Obdobně, jako se v každém jedinci projevuje spektrum sociálních rolí (každý z nás je synem či dcerou, nadřízeným či podřízeným atd.), lze u každého jedince definovat relativně rozsáhlý soubor územních/kulturních identit odlišných měřítek – od části obce po makroregion (Chromý, 2010). Mentální mapy tak lze použít i na úrovni makroregionů (Polonský a Novotný, 2012).

Vymezení a pojmenování místního regionu je však pouze začátkem. Jak už bylo uvedeno, prostřednictvím mentálních map žáků lze provádět také hodnocení území, neboť mapy propojují daleko lépe problémy (sociálněpatologické jevy, znečištění životního prostředí ad.) s jejich lokalizací.

Aplikace do výuky místního regionu

V následujícím textu je na příkladu regionu Ústěcko demonstrováno využití mentálních map žáků v rámci výuky místního regionu. V první fázi lze společně se žáky diskutovat různá pojmenování regionu a domluvit se na jeho označení. Zamezí se tím nesrovnalostem v záznamu a podobným nedorozuměním. Následně mají žáci za úkol vymezit hranice regionu s domluveným označením. Jako podkladu lze využít například reproduované turistické mapy, Základní mapy vhodného měřítka – např. 1 : 100 000 nebo 1 : 200 000 (ČÚZK, 2016), nebo mapy z portálu mapy.cz (Seznam.cz, 2016), nejlépe v barevném provedení.

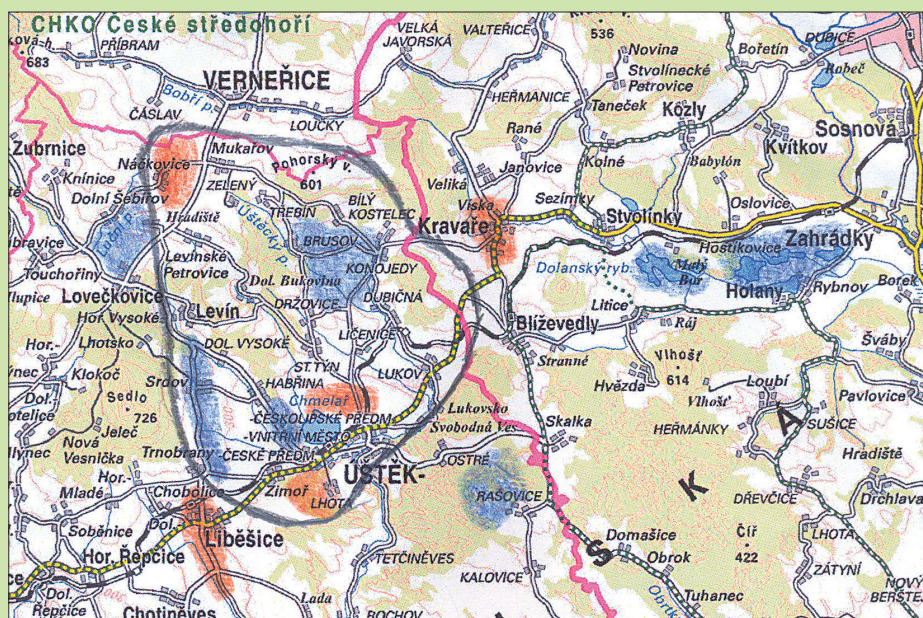
GEOGRAFIE A ŠKOLA

Při záznamu je důležité, aby bylo vymezení regionu žákem přiměřeně členité (uzavřená křivka), nikoli jen kruh připomínající lokalizaci regionu (obr. 2). Z důvodu srovnání a diskuze nad vymezením regionu jednotlivými žáky lze do další hodiny záznamu digitalizovat a zpracovat například v geoinformačním systému (GIS), což lze samozřejmě spojit s prací žáků (viz Král, 2015; Novotná, 2005). Bez GIS je efektivní využití interaktivní tabule, ale poradit si lze i s využitím běžného zpětného projektoru. V takovém případě připravíme žákům mapové podklady do čirých vkladacích desek (euroobalů) a žáci svůj záznam provádějí lihovým (nesmyvatelným) fixem na ně. Výhodou je, že mapové podklady lze používat opakovaně. Aby nebyly záznamy hranic regionu posunuté, je třeba mít mapové podklady v deskách umístěny stejně a během kreslení je nevysouvat.

Překryvem několika desek lze odhalit jistou kolektivní RI. Pro projekci je třeba mít k dispozici jeden mapový podklad na průsvitné fólii. Je vhodné skládat desky podle různých atributů žáků. Liší se například pocit sounáležitosti s územím mezi dívkami a chlapci, mezi dojíždějícími a nedojíždějícími, mezi různými věkovými kategoriemi? Z případového šetření na ZŠ Ústěk bylo zjištěno, že jediným faktorem majícím vliv na RI je věk, kdy si starší žáci začínají uvědomovat jistou prostorovou rivalitu mezi obcemi, a díky tomu svůj záznam ostřeji vymezují.

Poněkud složitější je zdůvodňování rozdílů ve vymezení hranic. Z hlediska místa působnosti školy je možné diskutovat, proč kupříkladu žáci ze vzdálenějších obcí do záznamu nezahrnují místo svého bydliště. Lze i diskutovat, které složky RI se dominantně podílí na jejím utváření. Žák se může například ztotožnit s reliéfem (území, které je ze zastavěné části obce vidět), kvalitou životního prostředí (např. lokálně znečištěné území), s určitou plodinou (chmel, vinná réva), krajinou (hnědouhelné pánve) či sociálními vazbami (dojížděka do školy). Je zřejmé, že na každém záznamu se podílí určitá kombinace složek RI.

V neposlední řadě lze diskutovat různá vymezení regionu, jejich motivace, funkce a významy (Kučera, 2011; Semian, 2012) a porovnat je s výsledky žáků. Analýzou v GIS lze vytvořit průměrný záznam (např. území, které regionu přisuzuje minimálně 50 % žáků) ze souboru záznamů jednotlivých žáků a následně kvantifikovat případnou shodu, resp. neshodu s různými koncepty

Obr. 2 Příklad zakreslené regionální identity Ústěka v mentální mapě žáka včetně záznamu preferencí. Zdroj: autoři. Podklad: ČÚZK, 2015

regionu (viz Materiály na webu GR). Pro účely výuky stačí vizuální zhodnocení, kdy učitel odhadne ztotožnění s různými koncepty příslušného regionu.

Hodnocení prostoru místního regionu (záznam preferencí) může nebo nemusí být spojeno se záznamem identity (obr. 2). Při spojení úkolů lze změnit i jejich pořadí – žák nejprve ohodnotí území (např. ve výřezu mapy). Hodnocení provede vyznačením bodů (určitá místa menší rozlohy) či ploch (rozsáhlejší území) různé barvy (opět lze provést lihovým fixem na vkladací desky) – např. červenou barvou negativní, modrou barvou pozitivní. Až poté je vyzván, aby vyznačil svou představu pojmenovaného regionu, přičemž se vůbec nemusí řídit svými předchozími preferencemi. V následné skupinové diskusi je účelné hledat shody či neshody, dále se pokusit objasnit důvody, proč například negativně hodnocené místo leží uvnitř nebo kladně hodnocené místo vně vyznačeného regionu. Vyhýbali se žáci při záznamu regionální identity negativně hodnoceným místům? Pokud nikoliv, proč? Hodnocení území lze provádět i v prostoru menšího rozsahu, např. pro území obce na mapovém podkladu měřítka 1 : 25 000 či 1 : 10 000 (viz Materiály na webu GR).

Nabízí se i různá kritéria hodnocení území: mj. estetická hodnota, kvalita sociálního prostředí, čistota a pořádek, kulturní dominanty, sociálněpatologické jevy, krajina

a příroda (Kühnlová, 1998; 2007). Mentální mapy umožňují žákům lépe vnímat souvislosti jejich preferencí s podkladem – např. se zjistí, že vodní plochy jsou obecně žáky vnímány pozitivně. Mentální mapy lze kreslit před samotnou aktivitou (diskuze, projekt, terénní cvičení ad.) a po ní je upravit s cílem sledovat změny názorů ap. Další aplikaci tzv. kruhu regionální identity lze nalézt v Materiálech na webu.

Závěr

Jak se během šetření mezi žáky ZŠ Ústěk ukázalo, mentální mapy jsou velmi vhodným a univerzálním nástrojem v rámci výuky místního regionu, při hodnocení území a také při zjišťování lokální identity žáků. Navíc lze tohoto nástroje využít jak před samotnou aktivitou, tak po ní. V neposlední řadě tento nástroj propojuje řadu metod a forem vhodných při poznávání místního regionu (viz Kühnlová, 2007, s. 12–13) a podporuje rozvoj množství klíčových kompetencí.

Jan D. Bláha, Jan Jaroš,
PřF UJEP v Ústí nad Labem
jd@jackdaniel.cz
jaro91@gmail.com

Príspevok vznikl v rámci projektu SGS „Percepce restrukturalizujících se území v souvislostech odlišných forem komodifikace“ s podporou SGA UJEP.

Students' Mental Maps: Local Identity and Valuing Local Regions. The use of mental maps in geographical instruction has been presented a number of times on the pages of *Geografické rozhledy*. This article presents mental maps as a universal tool for teaching about local regions, evaluating an area and indicating the regional identity of students. Advantages of mental maps, beyond their relatively simple application, include the development of a broad range of geographical skills and the integration of a wide variety of instructional methods. The authors provide a number of suggestions for instructional application.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

Literatura a zdroje dat členěné podle následujících oddílů jsou k dispozici v Materiálech na webu časopisu:

a) Mentální mapy v geografickém vzdělávání

b) Mapové dovednosti a tvorba map

c) Regiony a jejich vymezení, lokální/regionální identita

d) Život v našem regionu

e) Další zdroje